

Agresywność a nasilenie cech psychopatycznych z perspektywy różnic międzypłciowych

Aggressiveness and the intensity of psychopathic symptoms – gender differences

Marlena Banasik¹, Józef K. Gierowski², Krzysztof Nowakowski³

¹ Zakład Psychologii, Instytut Nauk Społecznych, Akademia Wychowania Fizycznego
im. Bronisława Czecha w Krakowie

² Uniwersytet SWPS, Wydział Zamiejscowy w Katowicach

³ Instytut Psychologii, Akademia Ignatianum w Krakowie

Summary

Aim. The analysis of the recent international reports in the literature on psychopathy has proved irrefutably that there is a necessity for the in-depth studies on psychopathy among the female sentenced offenders. Although there is no disagreement among the researchers on the ‘male’ form of this disorder, there are still very few gender comparative studies. The aim of this project was to investigate the relationship between the intensity of particular psychopathic features and aggressive tendencies in a group of female and male inmates.

Methods. 100 incarcerated adult males and 100 incarcerated adult females were studied. To assess the intensity of the psychopathic features the Hare Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R; Hare, 2003) was used. Aggressive tendencies were measured using the self-reported Buss–Perry Aggression Questionnaire (AQ; Buss and Perry, 1992).

Results. The analysis of variance showed that 12 out of the 20 PCL-R items differentiate indicators of aggressiveness at statistically significant level in the group of male and female prisoners.

Conclusions. The obtained data suggest that there are gender differences in the manifestation of psychopathy-characteristic features. In both gender groups psychopathic deficiencies can be linked with aggressive behaviors.

Słowa klucze: zaburzenia osobowości, symptomy psychopatii, różnice międzypłciowe

Key words: personality disorders, psychopathic symptoms, gender differences

Wstęp

Tradycja badań nad psychopatią sięga XIX wieku. Największy wpływ na aktualne rozumienie tego zaburzenia wywarły prace amerykańskiego psychiatry Herveya Cleckleya. Mimo intensyfikacji badań nad charakterystyką funkcjonowania jednostek z cechami psychopatycznymi, a w konsekwencji mnogości publikacji na ten temat na razie w żadnej medycznej klasyfikacji chorób i zaburzeń psychicznych (DSM-5, ICD-10) nie funkcjonuje jednostka kliniczna o nazwie „psychopatia” czy też „psychopatyczne zaburzenie osobowości”¹. Na wstępnym etapie prac nad obecnie obowiązującą klasyfikacją DSM-5 planowano, co prawda, wprowadzenie typu antyspołecznego/psychopatycznego do grupy zaburzeń osobowości, jednak ostatecznie wrócono do pierwotnej kategorii antyspołecznego zaburzenia osobowości [1]. Zdaniem Gierowskiego i Grabskiego [2] proponowany wówczas opis typu antyspołecznego/psychopatycznego pokrywał się w dużej mierze z charakterystykami psychopatii z modelu R. Hare’a, w szczególności tymi składającymi się na czynnik interpersonalno-afektywny (Czynnik 1 skali PCL-R). Warto zauważyć, że pomimo ostatecznego nieuwzględnienia w klasyfikacji DSM-5 kategorii „psychopatycznego zaburzenia osobowości” sam konstrukt psychopatii (zoperacjonalizowany w modelu Hare’a i w narzędziu pomiarowym – skali PCL-R) od ponad dwóch dekad znajduje zastosowanie w licznych badaniach naukowych, a także wydaje się użyteczny z perspektywy praktyki sądowej oraz klinicznej.

Przegląd najnowszych doniesień teoretycznych i badawczych dotyczących psychopatii wskazuje, że kwestia charakteru różnic międzypłciowych w zakresie przejawów i korelatów poszczególnych symptomów tego zaburzenia od pewnego czasu coraz częściej pojawia się w dyskusjach specjalistów z dziedziny psychologii sądowej i klinicznej. Wpływ na to mają niewątpliwie utrzymujące się kontrowersje wokół diagnozy psychopatycznego zaburzenia osobowości oraz użyteczności istniejących narzędzi pomiarowych, w tym najbardziej rozpowszechnionej obecnie skali PCL-R [3], poza populacją skazanych mężczyzn. W toczącej się na łamach literatury przedmiotu dyskusji uczestniczą badacze – kontynuatorzy tradycji Roberta D. Hare’a oraz autorzy modeli psychopatii, których punktem wyjścia była krytyczna analiza jego dwuczynnikowej (czteroelementowej) koncepcji tego zaburzenia.

Najwięcej wątpliwości diagnostów budzi w szczególności szacowanie symptomów behawioralnych i antyspołecznych ujętych w Czynniku 2 (antyspołeczny styl życia) PCL-R w populacji kobiet odbywających karę więzienia [4–6]. Uważa się, że różnice międzypłciowe w ich przejawach rzutują istotnie na wskaźniki rozpowszechnienia i nasilenia psychopatii obserwowane u przedstawicieli obojga płci. Zdaniem niektórych badaczy [6–9] wśród kobiet zarówno nasilenie, jak i rozpowszechnienie

¹ W literaturze przedmiotu w odniesieniu do terminu „psychopatyczne zaburzenie osobowości” zamiennie używane bywa chronologicznie pierwotne w tradycji klinicznej pojęcie „psychopatii”. Terminy „psychopatia”, „osobowość psychopatyczna” i „psychopatyczne zaburzenie osobowości” traktowane są na ogół jako synonimiczne, w odróżnieniu od kategorii „antyspołecznego zaburzenia osobowości” (DSM-5) czy też „dysocjalnego zaburzenia osobowości” (ICD-10), które – jak postuluje m.in. Hare [3] – nie stanowią bezpośrednio diagnostycznych odpowiedników psychopatii i nie mogą być ujmowane jako z nią tożsame w kontekście specyfiki klinicznej zaburzenia.

psychopatycznego zaburzenia osobowości są niższe niż u mężczyzn właśnie z powodu zdecydowanie słabszej reprezentacji cech antyspołecznych w tej grupie. Wyniki w obrębie Czynnika 2 PCL-R są u nich zaniżone, a w konsekwencji rzadko w trakcie diagnozy z użyciem wspomnianego narzędzia uzyskują próg 30 punktów świadczący o osobowości psychopatycznej. Na tego rodzaju argumenty badacze zjawiska reagowali na trzy sposoby. Zwolennicy stosowania skali PCL-R w trakcie szacowania psychopatii u kobiet zalecali posługiwanie się niższym wskaźnikiem obecności PPD niż ten wskazany przez Hare'a i wsp. [10]. Inni zaś sugerowali pomijanie konkretnych przejawów zachowań antyspołecznych w diagnozie na rzecz koncentracji na rdzeniu psychopatii, zgodnie z propozycją autorów modelu trójczynnika, leżącego u podłoża skali CAPP-IRS [5, 11]. Pojawiły się też głosy wskazujące, że niektóre z odnotowanych różnic międzypłciowych (w zakresie symptomów takich jak: trudności wychowawcze w dzieciństwie, przestępczość w okresie niepełnoletniości czy kryminalna wszechstronność) mogą mieć raczej charakter treściowy, a nie jakościowy.

Poza sygnalizowanymi wyżej wątpliwościami literatura psychologiczna dostarcza także dość obszernego materiału potwierdzającego międzypłciową stabilność tzw. rdzenia psychopatii [12]. Uważa się, że psychopatyczne jednostki, niezależnie od płci, przejawiają takie same deficyty emocjonalne i uwagowe, a jedynie ich behawioralne manifestacje mogą międzypłciowo przybierać różne formy [6, 13]. Ponadto w konsekwencji zaburzeń w sferze emocjonalnej i interpersonalnej psychopatów określa się ich jako wybitnie skłonnych do postępowania niezgodnego z ogólnie przyjętymi normami oraz przejawiania rozmaitych zachowań agresywnych [14–18]. Jak się wydaje, skłonność tę potwierdzają wskaźniki recydywy w grupie jednostek psychopatycznych. Psychopaci rozpoczynają działalność przestępczą w dość młodym wieku, a następnie kontynuują ją przez większość życia, ponieważ ich agresywność nie maleje z wiekiem. Co istotne, w przeciwieństwie do klasycznych koncepcji współcześni badacze coraz częściej donoszą o zbliżonym poziomie agresji u kobiet i mężczyzn także w populacji ogólnej, wskazując jedynie na pewne różnice w kontekście sytuacyjnym i formach występowania tych zachowań [19, 20].

Österman i wsp. [19] zaważyli, że już w dzieciństwie dziewczynki w obawie przed karą znacznie częściej stosują agresję pośrednią (np. plotkując) niż fizyczne ataki wobec innych. Poziom agresji werbalnej u chłopców i dziewcząt jest zatem na ogół zbliżony. Autorzy wysunęli nawet przypuszczenie, że obserwowane we wcześniejszych analizach tego zjawiska odmienności mogły stanowić wyraz braku odpowiednich norm dla populacji kobiet czy koncentracji na specyficznie męskich sposobach ekspresji. Podobne wnioski można wyciągnąć, analizując wyniki badań Korcz [21] z udziałem studentów czy Bussa i Perry'ego [22] z udziałem niestudujących dorosłych. Zdaniem Korcz [21] podczas gdy studentki preferują pośrednie, emocjonalne oraz niejawne formy agresji, ich koledzy posługują się zazwyczaj agresją bezpośrednią, instrumentalną i fizyczną. Nie oznacza to jednak, że przemoc fizyczna jest studentkom zupełnie obca – prawie połowa badanych przez autorkę dziewcząt przyznała się do jej stosowania. Buss i Perry [22] zaobserwowali z kolei, że kobiety i mężczyźni w badaniu samoopisowym wykazują zbliżoną skłonność do odczuwania gniewu, niewielkie różnice w zakresie wrogości i tylko umiarkowanie różnią się pod względem tendencji do stosowania agresji

werbalnej. Jedynie miary osobowościowej skłonności do otwartego, fizycznego ataku okazały się istotnie wyższe w grupie mężczyzn niż w grupie kobiet.

Material

Na podstawie dostępnej literatury przedmiotu przyjęto, że istnieje zależność pomiędzy psychopatyczną strukturą osobowości a skłonnością do zachowań agresywnych. Przez wzgląd na przywoływane przez niektórych autorów w najnowszym piśmiennictwie wątpliwości odnośnie użyteczności (całości lub fragmentów) skali PCL-R w szacowaniu psychopatii oraz przewidywaniu przemocy u kobiet [5, 8, 9] podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy nasilenie poszczególnych cech psychopatycznych ma związek z poziomem agresywności u badanych kobiet i mężczyzn. W tym celu zbadano grupę 200 dorosłych osób odbywających karę pozbawienia wolności. W jej skład weszło 100 kobiet z kilku polskich jednostek penitencjarnych (Zakładu Karnego Kraków-Nowa Huta, Aresztu Śledczego w Kielcach, Zakładu Karnego Nr 1 w Grudziądzu oraz Aresztu Śledczego w Warszawie-Grochowie), jak również 100 mężczyzn osadzonych w Areszcie Śledczym w Kielcach oraz Areszcie Śledczym w Krakowie-Podgórze. Średni wiek uczestników wyniósł 35,59 roku ($SD = 10,47$). Podstawą doboru uczestników było wyrażenie przez nich pisemnej zgody na udział w badaniu.

Metoda

Badania² prowadzono w latach 2011–2014 na terenie pięciu różnych jednostek penitencjarnych zlokalizowanych w Polsce. Spotkanie indywidualne z osobą badaną rozpoczynano od podpisania przez nią zgody na udział w badaniu i przypomnienia podstawowych jego zasad, następnie zaś przeprowadzano z osadzonym wywiad diagnostyczny w oparciu o wskazówki zawarte w *Interview Guide PCL-R* [3]. Po zakończeniu wywiadu przystępowano do badania za pomocą Kwestionariusza Agresji Bussa i Perry'ego (*The Aggression Questionnaire-AQ*). W kolejnym etapie informacje uzyskane od osadzonego, w połączeniu z danymi płynącymi z obserwacji jego zachowania w trakcie wywiadu oraz szczegółową analizą akt osobowych, stanowiły podstawę szacowania poziomu psychopatii za pomocą skali PCL-R.

Skala Psychopatii PCL-R (*Psychopathy Checklist-Revised*, [3]) mierzy nasilenie psychopatii jednostki, odwołując się do 20 podstawowych symptomów (itemów) tego zaburzenia wyodrębnionych przez Hare'a, pogrupowanych w 2 główne czynniki oraz 4 wymiary/aspekty: interpersonalny, afektywny, styl życia (behawioralny) i antyspołeczny. Itemy 11. (promiskuityzm) oraz 17. (liczne, krótkotrwałe związki partnerskie)

² Badania zostały przeprowadzone w ramach projektu statutowego pod tytułem „Psychopatyczne zaburzenie osobowości oraz ryzyko pojawienia się przemocy na tle różnic międzypłciowych” realizowanego w Zakładzie Psychologii Lekarskiej Katedry Psychiatrii UJ Collegium Medicum (numer programu: K/2DS/003897, kierownik projektu: prof. dr hab. J.K. Gierowski) i otrzymały zgodę Komisji Bioetycznej UJ (nr zgody: KBET/44/B/2013).

nie wchodzi w skład żadnego z czynników głównych, są jednak uwzględniane przy szacowaniu ogólnego poziomu nasilenia cech psychopatycznych. Struktura skali PCL-R została przedstawiona w tabeli 1.

Tabela 1. **Struktura Skali Psychopatii PCL-R**

PCL-R (wynik ogólny)			
Czynnik 1 PCL-R		Czynnik 2 PCL-R	
Wymiar/aspect interpersonalny	Wymiar/aspect afektywny	Wymiar/aspect styl życia (behawioralny)	Wymiar/aspect antyspołeczny
Item 1 – powierzchowny urok osobisty Item 2 – wyolbrzymione poczucie własnej wartości Item 4 – patologiczna kłamliwość Item 5 – dążenie do przewodzenia przez manipulowanie	Item 6 – brak poczucia winy i wyrzutów sumienia Item 7 – płytko, powierzchowna uczuciowość Item 8 – brak wrażliwości i empatii Item 16 – brak poczucia odpowiedzialności	Item 3 – zwiększone zapotrzebowanie na stymulację i podatność na znudzenie Item 9 – pasożytniczy styl życia Item 13 – brak realistycznych, długoterminowych celów Item 14 – impulsywność Item 15 – nieodpowiedzialność/ lekkomyślność	Item 10 – słaba kontrola zachowania Item 12 – trudności wychowawcze w dzieciństwie Item 18 – przestępczość w okresie niepełnoletności Item 19 – poważne naruszenie zwolnienia warunkowego Item 20 – kryminalna wszechstronność
Item 11 – promiskuityzm Item 17 – liczne, krótkotrwałe związki partnerskie			

Źródło: opracowano na podstawie Hare RD. *The Hare Psychopathy Checklist-Revised. 2nd Edition. Manual*. Toronto: Multi-Health Systems; 2003.

Oszacowanie poziomu psychopatii jest możliwe dzięki informacjom uzyskanym podczas pogłębionego wywiadu z osobą badaną, które powinny zostać następnie uzupełnione o dane płynące z analizy akt osobowych oraz obserwacji osoby badanej w trakcie wywiadu. Natężenie poszczególnych itemów osoba badająca ocenia na 3-stopniowej skali od 0 do 2 (0 – brak danej cechy/zachowania, 1 – umiarkowane nasilenie danej cechy/zachowania, 2 – maksymalne nasilenie danej cechy/zachowania).

Kwestionariusz Agresji Bussa i Perry’ego (*The Aggression Questionnaire – AQ*, [22]) w adaptacji Lucyny Kirwil umożliwia oszacowanie nasilenia ogólnej agresywności jako cechy osobowości jednostki oraz jej skłonności do posługiwania się agresją fizyczną, werbalną, odczuwania gniewu i przejawiania wrogości (4 podskale); składa się zaś z 29 stwierdzeń opisujących różne aspekty agresywnego zachowania. Zadaniem osoby badanej jest ustosunkowanie się do 29 stwierdzeń i dokonanie samoopisu za pomocą 5-stopniowej skali, gdzie 1 oznacza „zupełnie do mnie nie pasuje”, a 5 – „całkowicie do mnie pasuje”.

Wyniki

Analizę statystyczną zebranego materiału przeprowadzono z użyciem pakietu statystycznego IBM SPSS STATISTICS 22 for Windows. W celu zbadania, które z cech psychopatii zawartych w skali PCL-R wykazują związek z poziomem agresywności oraz skłonnością badanego do posługiwania się poszczególnymi formami agresji, wykorzystano metodę analizy wariancji. Za statystycznie istotną przyjęto wartość $p < 0,05$. Sprawdzone, czy jednostki o różnym nasileniu poszczególnych właściwości mierzonych kolejnymi itemami PCL-R różnią się w zakresie wyników ogólnych w Kwestionariuszu Agresji oraz jego składowych. Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzono, że 12 spośród 20 itemów skali PCL-R różnicuje na poziomie istotnym statystycznie wskaźniki agresywności w grupach badanych osadzonych kobiet i mężczyzn.

W tabeli 2 zaprezentowano tylko istotne statystycznie różnice międzygrupowe.

Tabela 2. **Symptomy psychopatii wykazujące powiązania z agresywnością kobiet i mężczyzn**

Analizowana cecha	Powiązania z agresywnością	
	Kobiety	Mężczyźni
Zapotrzebowanie na stymulację (item 3 PCL-R)	różnicuje poziom agresji fizycznej, gniewu oraz agresywności ogólnej (w każdym z wymienionych przypadków kobiety o maksymalnym nasileniu zapotrzebowania na stymulację osiągały istotnie wyższe wyniki w Skali agresji niż kobiety bez tej cechy oraz charakteryzujące się jej umiarkowanym nasileniem, natomiast kobiety bez tej cechy osiągały wyniki istotnie niższe niż osadzone z umiarkowanym i maksymalnym nasileniem)	różnicuje poziom agresji fizycznej oraz agresywności ogólnej (mężczyźni charakteryzujący się najwyższym nasileniem tej cechy osiągały znacząco wyższe wskaźniki agresji fizycznej i agresywności niż ci bez zapotrzebowania na stymulację oraz z umiarkowanym zapotrzebowaniem. Sprawcy, którzy otrzymali w analizowanym itemie rangę 0, oznaczającą brak cechy, uzyskiwali niższe wyniki w podskali agresji fizycznej AQ i niższe wyniki ogólne AQ niż sprawcy o umiarkowanym i wysokim nasileniu cechy)
Płytką, powierzchowną uczuciowość (item 7 PCL-R)	powiązana z agresją fizyczną, gniewem i agresywnością ogólną (jednostki o maksymalnym nasileniu analizowanej cechy miały znacząco wyższe wyniki w zakresie wspomnianych zmiennych niż osoby o umiarkowanej płytkiej uczuciowości i nieposiadające deficytów w tym zakresie)	powiązana z agresją fizyczną (jednostki o maksymalnym nasileniu analizowanej cechy miały znacząco wyższe wyniki w zakresie wspomnianych zmiennych niż osoby o umiarkowanej płytkiej uczuciowości i nieposiadające deficytów w tym zakresie)
Pasożytniczy styl życia (item 9 PCL-R)	różnicuje poziom agresji fizycznej, werbalnej, gniewu i agresywności ogólnej (sprawczynie z najwyższą rangą itemu 9 PCL-R uzyskiwały wyniki wyższe niż kobiety z umiarkowanym nasileniem analizowanej cechy oraz kobiety nieprowadzące pasożytniczego stylu życia)	-

dalszy ciąg tabeli na następnej stronie

Słaba kontrola zachowania (item 10 PCL-R)	związana z poziomem agresji fizycznej, werbalnej, gniewu i agresywności ogólnej (w zakresie wszystkich wymienionych zmiennych osadzone z najwyższą rangą itemu 10 PCL-R uzyskiwały wyniki wyższe niż kobiety z umiarkowanym nasileniem analizowanej cechy oraz kobiety niewykazujące tej cechy)	związana z ogólnym poziomem agresywności (osadzeni z najwyższą rangą itemu 10 PCL-R uzyskiwali wyniki wyższe niż mężczyźni z umiarkowanym nasileniem analizowanej cechy oraz jej niewykazujący)
Promiskuityzm (item 11 PCL-R)	różnicuje nasilenie wszystkich wskaźników agresywności poza agresją werbalną (w przypadku zmiennych: agresja fizyczna oraz gniew najwyższe wskaźniki uzyskiwały sprawczyńie o umiarkowanym nasileniu promiskuityzmu, w zakresie wrogości i ogólnej agresywności zaś najwyższe wskaźniki uzyskiwały sprawczyńie z maksymalnym nasileniem omawianej cechy)	powiązany z agresją fizyczną (najwyższe wskaźniki omawianej zmiennej odnotowano u mężczyzn z umiarkowanym nasileniem promiskuityzmu)
Trudności wychowawcze w dzieciństwie (item 12 PCL-R)	powiązane z wszystkimi formami agresji i agresywnością ogólną (wzrost rangi przypisanej itemowi „Wczesne trudności wychowawcze” wiąże się z podwyższeniem wskaźników wymienionych form agresywności u kobiet)	związek z agresją fizyczną i werbalną (najbardziej nasiloną skłonność do posługiwania się agresją fizyczną i werbalną prezentowali osadzeni z historią poważnych trudności w dzieciństwie, a więc z najwyższą rangą w itemie 12 PCL-R)
Brak realistycznych, długoterminowych celów (item 13 PCL-R)	powiązany z poziomem gniewu (najwyższe wskaźniki gniewu w porównaniu z pozostałymi osadzonymi zaobserwowano u sprawczyń charakterystycznych się maksymalnym nasileniem tej cechy)	różnicuje skłonność do posługiwania się agresją fizyczną, poziom gniewu i agresywności ogólnej (najwyższe wskaźniki wymienionych zmiennych w porównaniu z pozostałymi osadzonymi zaobserwowano u sprawców charakterystycznych się maksymalnym nasileniem tej cechy)
Impulsywność (item 14 PCL-R)	różnicuje poziom agresji fizycznej, werbalnej, gniewu oraz agresywności ogólnej (najwyższe wskaźniki wymienionych zmiennych uzyskiwały sprawczyńie o maksymalnym poziomie analizowanej cechy, najniższe zaś – kobiety nieimpulsywne)	powiązana z poziomem gniewu (najwyższe nasilenie gniewu zaobserwowano u jednostek o wysokim natężeniu impulsywności, najniższe zaś u osadzonych z umiarkowanie nasiloną impulsywnością)

dalszy ciąg tabeli na następnej stronie

Liczne, krótkotrwałe związki partnerskie (item 17 PCL-R)	różnicuje poziom wszystkich wskaźników agresywności poza agresją werbalną (sprawczynie, u których nie zaobserwowano analizowanej cechy, osiągały istotnie niższe wyniki w podskali agresji fizycznej, gniewu, wrogości oraz niższe wyniki ogólne w Skali agresji niż sprawczynie o umiarkowanym i maksymalnym jej nasileniu)	-
Przestępczość w okresie niepełnoletności (item 18 PCL-R)	powiązana z wszystkimi formami agresji i agresywnością ogólną (najwyższe średnie wyniki we wszystkich podskalach oraz najwyższe wyniki ogólne AQ osiągały kobiety dopuszczające się przed 17. rokiem życia drobnych przestępstw, a tym samym prezentujące średnie nasilenie itemu 18 PCL-R. Sprawczynie poważnych przestępstw w okresie niepełnoletności, osiągające w itemie 18 PCL-R najwyższą rangę, uzyskiwały natomiast niższe wskaźniki agresywności ogólnej i wszystkich jej aspektów od tych o umiarkowanym nasileniu itemu, wyższe zaś od kobiet bez kryminalnej historii przed 17. rokiem życia)	powiązana z poziomem agresji fizycznej (najwyższe nasilenie skłonności do posługiwania się agresją fizyczną zaobserwowano u jednostek o maksymalnym poziomie cechy „Przestępczość w okresie niepełnoletności”)
Uchylenie zwolnienia warunkowego (item 19 PCL-R)	związek z agresją fizyczną i agresywnością ogólną (sprawczynie, które jako pełnoletnie dopuścili się poważnego naruszenia zasad zwolnienia warunkowego, co oznacza maksymalne nasilenie itemu 19 PCL-R, uzyskiwały wyższe wyniki w podskali agresji fizycznej oraz wyższe wyniki ogólne w skali AQ w stosunku do sprawczyń o mniej nasilonych zachowaniach tego typu oraz tych przestrzegających warunków próby)	-
Kryminalna wszechstronność (item 20 PCL-R)	powiązana z poziomem agresji fizycznej, gniewu, wrogości i agresywności ogólnej (najwyższe wskaźniki w obrębie wskazanych zmiennych uzyskiwały sprawczynie o umiarkowanym poziomie analizowanej cechy, najniższe zaś te o maksymalnym nasileniu)	powiązana z poziomem agresji fizycznej (najwyższą skłonność do posługiwania się agresją fizyczną zaobserwowano u jednostek o maksymalnym poziomie właściwości mierzonej przez item 20 PCL-R)

Omówienie wyników

Analiza uzyskanych danych pozwala stwierdzić, że większość (12 na 20) cech psychopatycznych wykazuje związek z nasileniem skłonności do posługiwania się agresją w kontaktach międzyludzkich u badanych sprawców i sprawczyń przestępstw. Poza nielicznymi wyjątkami (słaba kontrola zachowania u mężczyzn, promiskuityzm u kobiet i mężczyzn, wczesne trudności wychowawcze u mężczyzn, impulsywność u mężczyzn, przestępczość w okresie niepełnoletniości u kobiet, kryminalna wszechstronność u kobiet) wraz ze wzrostem nasilenia poszczególnych symptomów psychopatii obserwowano na ogół wzrost tendencji do posługiwania się różnymi formami agresji. Trzeba też podkreślić, że niemal wszystkie zaobserwowane zależności dotyczą cech ujętych w Czynniku 2 PCL-R, stanowiących antyspołeczno-behawioralny komponent psychopatii (wysokie zapotrzebowanie na stymulację, brak realistycznych i długoterminowych celów, impulsywność, pasożytniczy styl życia, słaba kontrola zachowania, wczesne trudności wychowawcze, przestępczość w okresie niepełnoletniości, uchylene zwolnienia warunkowego, kryminalna wszechstronność). Zawarte w Czynniku 1 PCL-R i należące do tzw. rdzenia psychopatii symptomy zaburzenia w znacznie mniejszym stopniu różnicowały agresywność badanych. Ze wskaźnikami agresywności związany był zaledwie jeden (płytko, powierzchowna uczuciowość) z itemów opisujących funkcjonowanie afektywne osób o psychopatycznej strukturze osobowości.

W nawiązaniu do dyskusji na temat międzypłciowego zróżnicowania manifestacji niektórych cech osobowości psychopatycznej warto przyjrzeć się bliżej kilku opisanym tutaj powiązaniom. Jackson [12] sugerowała istotną rolę w kobiecej psychopatii dwóch wskaźników traktowanych jako mało znaczące w przypadku mężczyzn, tj. promiskuityzmu oraz kryminalnej wszechstronności. Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają na wyciągnięcie podobnych wniosków. Zarówno nasilenie skłonności do podejmowania pozbawionych więzi uczuciowych kontaktów seksualnych, jak i stopień kryminalnej wszechstronności niosły ze sobą więcej informacji na temat agresywności kobiet niż mężczyzn. U sprawczyń obie cechy powiązane były znacząco z poziomem wszystkich (poza agresją werbalną) przejawów tendencji agresywnych, u mężczyzn zaś – jedynie z poziomem agresji fizycznej. Co ciekawe, najwyższe wskaźniki agresji fizycznej oraz gniewu, stanowiącego emocjonalny komponent agresywności, cechowały sprawczynie o umiarkowanym nasileniu promiskuityzmu. Najbardziej nasiloną wrogość i ogólną skłonność do stosowania agresji przypisać można natomiast sprawczyńom podejmującym przygodne współżycie najczęściej.

Rezultaty te wydają się spójne z charakterystyką podawaną przez Hare'a [3]. Zdaniem autora nierzadko jednostki o wysokim nasileniu promiskuityzmu próbują wymuszać na swych partnerach seksualnych siłą udział w nieakceptowanych przez nich czynnościach. Warto w tym miejscu wspomnieć o motywacyjnym tle tego typu zachowań u kobiet. Uważa się, że promiskuityzm u kobiet przyjmuje najczęściej funkcję manipulacyjną lub też zabezpieczającą obecność potencjalnych partnerów stanowiących źródło określonych dóbr materialnych [6, 23, 24]. Ciekawych wniosków dostarcza także analiza nasilenia agresywności w kontekście kryminalnej wszechstronności kobiet. Najmniej agresywne okazały się sprawczynie, które popełniły 6 lub więcej

różnych typów przestępstw (posiadające najwyższą rangę itemu 20 PCL-R). Wydaje się, że poza wymienionymi wcześniej przez Jackson [12] właściwościami istotną rolę w psychopatii kobiet mogą odgrywać także: pasożytniczy styl życia, liczne, krótkotrwałe związki partnerskie oraz uchylenie zwolnienia warunkowego. W niniejszym projekcie analizowano, rzecz jasna, głównie ich powiązania z agresywnym zachowaniem, jednak dalsze analizy przynieść mogą potencjalnie interesujące ustalenia na temat innych behawioralnych korelatów wspomnianych cech.

Buss i Perry [22] w swojej koncepcji agresywności wskazywali na powiązanie impulsywności z wszystkimi wyróżnionymi przez nich komponentami agresywności. Wbrew ustaleniom autorów Kwestionariusza Agresji AQ w referowanych badaniach ustalono zróżnicowanie poziomu osobowościowej skłonności do posługiwania się agresją w różnych formach (poza wrogością) w zależności od poziomu impulsywności w grupie sprawczyń oraz jedynie tendencji do ujawniania gniewu u mężczyzn. Afektywnie predysponowani do agresji okazali się w szczególności najbardziej impulsywni sprawcy.

Weizmann-Henelius i wsp. [25] sugerowali, że przestępczość w okresie niepełnoletniości (item 18 PCL-R) należałoby uznać za jeden z mniej znaczących symptomów w diagnostyce psychopatii kobiet ze względu na obserwowany w tej grupie późniejszy wiek pierwszych czynów notowanych w kartotekach policyjnych. Inni badacze wiązali ten fakt raczej z trudnością w ujawnianiu kobiecych aktów przemocy ze względu na ich kontekst sytuacyjny (środowisko rodzinne, bliskie związki) i nasilenie powodowanych u ofiar obrażeń fizycznych, nie zaś z brakiem takich zachowań u niepełnoletnich dziewcząt [13, 26]. Otrzymane wyniki wskazują, że w grupie sprawczyń obecność i powaga popełnianych przed 17. rokiem życia przestępstw mają związek z poziomem wszystkich rozpatrywanych wskaźników agresywności (agresji fizycznej, werbalnej, gniewu, wrogości oraz ogólnej skłonności do posługiwania się agresją). Sprawczynie dopuszczające się w okresie niepełnoletniości drobnych przestępstw charakteryzowało najwyższe nasilenie agresywnych tendencji.

Wnioski

Podjęte badania nad międzyplciowymi różnicami w zakresie agresywności w populacji osób odbywających karę pozbawienia wolności potwierdzają hipotezę o istnieniu związku pomiędzy nasileniem cech psychopatycznych a tendencją do podejmowania zachowań agresywnych. Poszczególne cechy psychopatyczne (przede wszystkim te opisujące zachowania antyspołeczne i styl życia) wykazują związek z nasileniem skłonności do posługiwania się agresją w kontaktach międzyludzkich zarówno u badanych sprawców, jak i sprawczyń przestępstw. W świetle uzyskanych wyników wydaje się, że psychopatię należy traktować jako istotny osobowościowy predyktor agresji interpersonalnej, a w konsekwencji również jako czynnik ryzyka agresywnych zachowań przestępczych. Prawidłowość ta okazała się stosunkowo niezależna od różnic pomiędzy kobietami i mężczyznami we wzorcu przejawiania się cech psychopatycznych, choć w odniesieniu do kobiet symptomy psychopatii nieco częściej różnicowały wszystkie badane wskaźniki agresywności.

Uwarunkowane płcią odmienności w obrazie klinicznym zaburzenia mają natomiast znaczenie dla przewidywania występowania zachowań agresywnych na poziomie już konkretnych symptomów psychopatii. Nasilenie skłonności do podejmowania pozbawionych więzi uczuciowych kontaktów seksualnych oraz stopień kryminalnej wszechstronności nosły ze sobą więcej informacji na temat agresywności kobiet niż mężczyzn w badanej próbie. Taki wynik pozostaje spójny z dotychczasowymi danymi wskazującymi, że w przypadku psychopatii u kobiet inne pozycje skali PCL-R stają się bardziej użyteczne diagnostycznie niż dla mężczyzn.

Rezultaty przeprowadzonego projektu badawczego wpisują się w trwającą w środowisku naukowym i wśród klinicystów dyskusję nad zastosowaniem konstruktów psychopatii w ujęciu zaproponowanym przez Hare'a [3] do celów badawczo-diagnostycznych. Uzyskane dane sugerują przeważającą rolę Czynnika 2 PCL-R w kontekście przejawiania przez badanych tendencji do zachowań agresywnych. Wydaje się zatem, że wskaźniki behawioralno-antyspołeczne psychopatii zawarte w tym czynniku skali PCL-R bardziej niż oparty na cechach osobowości emocjonalno-interpersonalny wymiar zaburzenia nadają się do szacowania ryzyka wystąpienia zachowań agresywnych.

Piśmiennictwo

1. Nowakowski K. *Inteligencja emocjonalna a kompetencje społeczne osób o psychopatycznej strukturze osobowości*. Kraków: Akademia Ignatianum–Wydawnictwo WAM; 2015.
2. Gierowski JK, Grabski B. *Zaburzenia osobowości w opiniowaniu sądowym – perspektywa psychiatryczna i psychologiczna*. Psychiatria i Psychologia Sądowa. 2011; 1(3): 4–12.
3. Hare RD. *The Hare Psychopathy Checklist-Revised. 2nd Edition. Manual*. Toronto: Multi-Health Systems; 2003.
4. Kennealy PJ, Hicks BM, Patrick CJ. *Validity of factors of the Psychopathy Checklist-Revised in female prisoners: Discriminant relations with antisocial behavior, substance abuse and personality*. Assessment. 2007; 14(4): 323–340.
5. Kreis MKF, Cooke DJ. *Capturing the psychopathic female: Piloting the CAPP-IRS with woman offenders*. Paper presented at 8th annual conference of the International Association for Forensic Mental Health Society, Vienna, Austria; 2008, July.
6. Rogstad JE, Rogers R. *Gender differences in contributions of emotion to psychopathy and antisocial personality disorder*. Clin. Psychol. Rev. 2008; 28(8): 1472–1484.
7. Cooke DJ, Michie C. *Refining the construct of psychopathy: Towards a hierarchical model*. Psychol. Assessment. 2001; 13(2): 178–188.
8. Jackson RL, Rogers R, Neumann CS, Lambert PL. *Psychopathy in female offenders. An investigation of its underlying dimensions*. Crim. Justice Behav. 2002; 29: 692–704.
9. Strand S, Belfrage H. *Gender differences in psychopathy in a Swedish sample*. Behav. Sci. Law. 2005; 23: 837–850.
10. Hare RD, Hart SD, Harpur TJ. *Psychopathy and the DSM-IV criteria for antisocial personality disorder*. J. Abnorm. Psychol. 1991; 100(3): 391–398.
11. Cooke DJ, Hart SD, Logan C, Michie C. *Comprehensive Assessment of Psychopathic Personality – Institutional Rating Scale (CAPP-IRS)*. Unpublished manuscript; 2004.

12. Jackson RL. *Assessment of psychopathy in incarcerated females*. Thesis (M.S.). University of North Texas; 2001, August.
13. Verona E, Vitale J. *Psychopathy in women: Assessment, manifestations, and etiology*. W: Patrick CJ. red. *Handbook of psychopathy*. New York: Guilford Press; 2006.
14. Hare RD. *Psychopathy as a risk factor for violence*. Psychiat. Quart. 1999; 70(3): 181–197.
15. Douglas KS, Ogloff JR, Nicholls TL. *Assessing the risk for inpatient psychiatric violence*. Paper presented at the Annual Convention of the Canadian Psychological Association, Toronto, Ontario, Canada; 1997, June.
16. Pastwa-Wojciechowska B. *Psychopathy and Gender Differences. From Norm to Pathology*. W: Chybicka A, Kazimierzczak M. red. *Appreciating diversity-gender and cultural issues*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls; 2008.
17. Pastwa-Wojciechowska B. *The psychopathic perpetrator of an incest offence – role of sex or gender?* W: Chybicka A, Safdar SF, Kwiatkowska A. red. *Culture and Gender. Intimate relation*. Gdańsk: GWP; 2010.
18. Pastwa-Wojciechowska B. *Psychologiczno-psychiatryczna problematyka psychopatii a potrzeby i praktyka opiniodawstwa w procesie stosowania prawa*. Chowanna 2011; 2(37): 159–178.
19. Österman K, Bjorkqvist K, Lagerspetz KM, Kaukiainen JA, Landau SF, Frączek A i wsp. *Cross-cultural evidence of female indirect aggression*. Aggressive Behav. 1998; 24: 1–8.
20. Cabalski M. *Przemoc stosowana przez kobiety*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls; 2014.
21. Korcz I. *Agresja – wyzwaniem cywilizacyjnym*. W: Kowalski D, Kwiatkowski M, Zduniak A. red. *Edukacja dla bezpieczeństwa: wybrane perspektywy*. Lublin: O’CHIKARA; 2004.
22. Buss AH, Perry M. *The Aggression Questionnaire*. J. Pers. Soc. Psychol. 1992; 6: 452–459.
23. Forouzan E, Cooke DJ. *Figuring out la femme fatale: Conceptual and assessment issues concerning psychopathy in females*. Behav. Sci. Law. 2005; 23: 765–778.
24. Wynn R, Høiseth MH, Pettersen G. *Psychopathy in women: Theoretical and clinical perspectives*. International Journal of Women’s Health 2012; 4: 257–263.
25. Weizmann-Henelius G, Putkonen H, Grönroos M, Lindberg N, Eronen E, Häkkänen-Nyholm H. *Examination of psychopathy in female homicide offenders – confirmatory factor analysis of the PCL-R*. Int. J. Law Psychiat. 2010; 33(3): 177–183.
26. Bjorkqvist K, Osterman K, Kaukiainen A. *The development of direct and indirect aggressive strategies in males and females*. W: Bjorkqvist K, Niemela P. red. *Of mice and women: Aspects of female aggression* (pp. 51–64). San Diego, CA: Academic Press; 1992.

Adres: Marlena Banasik
Zakład Psychologii INS AWF im. B. Czecha w Krakowie
30-389 Kraków, ul. Prof. Wicherkiewicza 9/11

Otrzymano: 17.08.2016
Zrecenzowano: 8.01.2017
Otrzymano po poprawie: 17.02.2017
Przyjęto do druku: 22.05.2017